

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО.
КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА ТА
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА

УДК 343.14:343.345

Басиста Ірина Володимирівна,
*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права та процесу
Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*

Розкошинська Світлана Орестівна,
*старший викладач кафедри кримінального права та процесу
Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*

Палійчук Іванна Василівна,
*студентка юридичного факультету
Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*

**ЮВЕНАЛЬНА ЮСТИЦІЯ В УКРАЇНІ: ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ
ВИРІШЕННЯ**

Дана публікація покликана привернути увагу практикуючих юристів, наукової спільноти, громадських організацій та інших фахівців і пересічних громадян до проблематики ювенальної юстиції в Україні, її сучасних невтішних реалій, міфів, які щодо неї існують, прогалин та колізій чинного законодавства, які не дозволяють позитивним новаціям запрацювати на повну силу. Зосереджено увагу на тих кроках, які вже спільними зусиллями зроблено протягом двадцяти років, виділено позитивні надбання, які варто негайно реанімувати.

Ключові слова: ювенальна юстиція, діти, неповнолітні, кримінальні правопорушення, кримінальні провадження, слідчий, суд, пробація.

Постановка проблеми. Кожне суспільство у своєму розвитку для досягнення певного рівня повинно вміти правильно визначитися із пріоритетами. Насправді це досить не просто, адже прихильники технологічного прогресу вбачають запоруку успіху в одному, релігія – в іншому тощо. Але цінністю кожного суспільства є людина. На її формування як особистості впливає цілий комплекс чинників, за одні з них відповідальні батьки, за інші – навчальні заклади, а є ті – де відповідальність покладається на державні механізми. Частина нашого суспільства це діти, які нерідко в силу різноманітних ситуацій стають свідками, потерпілими або ж перебувають у конфлікті із законом. Вірна корекція їх поведінки, надання психологічної та інших різновидів допомоги є тією частиною загального механізму, який здатен, або ж не здатен сформувати громадянське суспільство. Діти, «втягнуті» у систему кримінального судочинства, потребують особливої уваги, виваженого ставлення та правильного перевиховання і корекції, тому таке судочинство становить окремий різновид, який потребує спеціально підготовлених фахівців та «власних правил». Окремим шляхам вирішення означених проблем присвячена дана публікація.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковим дослідженням проблемних питань спеціалізації судової системи присвячені праці Е.Б. Абросімової, В.Ф. Бойко, К.Ф. Гуценко, Р. Куйбіди, В.В. Сердюка, М.І. Сірого, І.Я. Фойницького та інших. Запровадженню ж ювенальної юстиції, як окремого інституту, присвятили свої роботи В.Д. Бринцев, Т.Л. Кальченко, Н.М. Крестовська, Е.Б. Мельникова, С.В. Оверчук, Г.М. Омеляненко, Р.М. Опацький та низка інших науковців. В свою чергу В.М. Бурдін, Є.М. Вечерова, О.В. Горбач, О.М. Карпенко, Я.М. Квітка, Є.Ю. Колосовський, С.П. Коталейчук, Н.М. Крестовська, В.І. Мірошніченко, Є.С. Назимко та інші досліджували особливості юридичної відповідальності неповнолітніх.

Постановка завдання. Метою та завданням статті є не лише висвітлення сучасних невітшних реалій ювенальної юстиції в Україні, міфів, які щодо неї існують, прогалин та колізій чинного законодавства, які не дозволяють позитивним новаціям запрацювати на повну силу, а й вироблення пропозицій щодо запровадження тих позитивних надбань, які варто негайно реанімувати.

Виклад основного матеріалу дослідження. Європейська конвенція про здійснення прав дітей [1], що ратифікована із заявою Законом України № 69-V (69–16) від 3 серпня 2006 року, «Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций, касающиеся отправления правосудия в отношении несовершеннолетних (Пекинские правила)» [2], що затверджені резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 10/33 від 10 грудня 1985 року «Руководящие принципы Организации Объединенных Наций для предупреждения преступности среди несовершеннолетних» [3], прийняті резолюцією 45/112 Генеральної Асамблеї від 14 грудня 1990 року та інші в своїй сукупності є тими міжнародними стандартами, що визначають не лише цінність дитини та її права, а й порядок дій державних органів у ситуаціях за участю дітей.

На шляху приведення національного законодавства до визнаних міжнародних стандартів з 2001 року Верховна Рада України здійснила ряд послідовних кроків, зокрема, ухвалила такі закони: від 26 квітня 2001 р. № 2402-III «Про охорону дитинства», від 21 червня 2001 р. № 2558-III «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю», від 15 листопада 2001 р. № 2789-III «Про попередження насильства в сім'ї», у 1995 р. було прийнято Закон від 24 січня 1995 р. № 20/95-ВР «Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх», в якому вперше було передбачено створення при судах інституту судових вихователів. Пленум Верховного Суду України із даного приводу також прийняв свого часу дві постанови: №2 від 15.05.2006 року «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру» та №5 від 16.04.2004 року «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх». Також тривалий період велася плідна співпраця низки інституцій над розробкою проекту Концепції створення та розвитку системи ювенальної юстиції в Україні [4].

Варто відзначити також, що Україна постановою ВР № 789-XII від 27.02.91 року ратифікувала Конвенцію ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року у редакції зі змінами, схваленими резолюцією 50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21 грудня 1995 року. У статті 40 Конвенції про права дитини відзначається, що держави-учасниці визнають право кожної дитини, яка, як вважається, порушила кримінальне законодавство, звинувачується або визнається винною в його порушенні, на таке поводження, що сприяє розвитку у дитини почуття гідності і значущості, зміцнює в ній повагу до прав людини й основних свобод інших та при якому враховуються вік дитини і бажаність сприяння її реінтеграції та виконання нею корисної ролі в суспільстві. З цією метою і беручи до уваги відповідні положення міжнародних документів, Держави-учасниці, зокрема, забезпечують, щоб: жодна дитина не вважалася порушником кримінального законодавства, не була звинувачена та визнана винною в його порушенні через дію чи бездіяльність, які не були заборонені національним і міжнародним правом на час їх здійснення; кожна дитина, яка, як вважається, порушила кримінальне законодавство чи звинувачується в його порушенні, мала принаймні такі гарантії: презумпцію невинності, поки її вина не буде доведена згідно із законом; негайне і безпосереднє інформування її про звинувачення проти неї, а у випадку необхідності, через її батьків чи законних опікунів, та одержання правової й іншої необхідної допомоги при підготовці та здійсненні свого захисту; невідкладне прийняття рішення з розглядуваного питання компетентним, незалежним і безстороннім органом чи судовим органом у ході справедливого слухання згідно із законом у присутності адвоката чи іншої відповідної особи і, якщо це не вважається таким, що суперечить найкращим інтересам дитини, зокрема, з урахуванням її віку чи становища її батьків або законних опікунів; свобода від примусу щодо даваних свідчень чи визнання вини; вивчення показань свідків звинувачення або самостійно, або за допомогою інших осіб та забезпечення рівноправної участі свідків захисту та вивчення їх свідчень; якщо вважається, що дитина порушила кримінальне законодавство, повторний розгляд вищим компетентним, незалежним і безстороннім органом чи судовим органом згідно із законом

відповідного рішення та будь-яких вжитих у цьому зв'язку заходів; безплатна допомога перекладача, якщо дитина не розуміє використовуваної мови чи не розмовляє нею; повна повага її особистого життя на всіх стадіях розгляду.

Держави-учасниці прагнуть сприяти створенню законів, процедур, органів і установ, що мають безпосереднє відношення до дітей, які, як вважається, порушили кримінальне законодавство, звинувачуються чи визнаються винними в його порушенні, і зокрема: встановленню мінімального віку, нижче якого діти вважаються нездатними порушити кримінальне законодавство; у випадку необхідності і бажаності вжиттю заходів щодо поведження з такими дітьми без використання судового розгляду за умов повного додержання прав людини і правових гарантій.

Необхідна наявність таких різних заходів, як догляд, положення про опіку і нагляд, консультативні послуги, призначення випробного строку виховання, програми навчання і професійної підготовки, та інших форм догляду, що замінюють догляд в установах, з метою забезпечення такого поведження з дитиною, яке забезпечувало б її добробут і відповідало її становищу та характеру злочину [13].

Варто констатувати, що чинне кримінальне процесуальне законодавство України «ввібрало» в себе частину означених положень, що свідчить про окремі кроки нашої держави на шляху його демократизації. Більше того, Розпорядженням КМУ від 5 квітня 2017 року №230-р схвалено Концепцію Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року, в якій наша держава також взяла на себе зобов'язання, серед іншого, щодо розвитку системи правосуддя, дружнього до дитини, впровадження ювенальної юстиції [5].

Як на нас, то це досить відважний і рішучий крок, враховуючи наявні об'єктивні та суб'єктивні тенденції. Хоча напрацювань у цьому напрямі є значна кількість, які тривали не один рік. Адже ще у 2010 році при Міністерстві юстиції України було створено робочу групу, яка вивчала, узагальнювала напрацьований за десять років досвід і розробила проект Концепції розвитку ювенальної юстиції в Україні, який зазнав нищівної критики зі сторони окремих громадських організацій, які по сьогоднішній день продовжують ганити все, що напрацьовувалося практично протягом двох десятиріч. Тепер ми можемо спостерігати, як реанімуються позитивні напрацювання, зокрема, отримані у рамках реалізації донорських проектів, для прикладу, українсько-канадського проекту «Реформування системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні» (РСКЮ). Так, Міжвідомчою координаційною радою з питань правосуддя щодо неповнолітніх робиться чергова спроба продовження реформи та впровадження повноцінної ювенальної юстиції, яка була б здатна реально виконувати всі покладені на неї функції (реститутивну, реабілітаційну, паціфікаційну, ресоціалізаційну тощо).

За підтримки ЮНІСЕФ Україна та в межах Меморандуму між Міністерством внутрішніх справ України, Національною поліцією України та Agriteam Canada Consulting Ltd щодо підтримки ініціатив у сфері захисту дітей поліцією відбуваються семінари-тренінги. Активно долучаються до цих заходів партнерські громадські організації – EDGE Ukraine, Український фонд «Благополуччя дітей», МГО «Міжнародний центр розвитку і лідерства», Фундації «Захист прав дітей». Віриться, що спільними зусиллями вдасться провести відповідні реформи, які будуть дієвими та результативними на шляху побудови української моделі ювенальної юстиції.

Що ж ми маємо на сьогоднішній день, якими є стан теоретичних напрацювань і практичних змін, якісних здобутків?

Починаючи із базових понять, слід відмітити, що за означений період їх напрацьовано чимало. Якщо звернутися до визначень, що таке ювенальна юстиція, то їх можна відшукати не один десяток, однак усі вони виходять з того, що це правова система щодо захисту прав дітей. Це не лише діти-правопорушники, ті, які в конфлікті із законом, це і діти, які опинилися у складних життєвих ситуаціях, неповнолітні потерпілі, свідки, жертви насильства у сім'ї, тощо.

У найпростішому варіанті «ювенальна юстиція» – це судоустрій і судочинство у справах про правопорушення неповнолітніх. На відміну від загальної, ювенальна юстиція має охоплювати систему соціальних послуг на допомогу дитині, яка перебуває у конфлікті із законом. Тому

сучасна ювенальна юстиція – це система державних і муніципальних, судових, правоохоронних органів, освітніх і виховних установ, правозахисних і громадських організацій, що на основі права та медико-соціальних і психолого-педагогічних методик здійснюють попередження правопорушень дітей та проти дітей, правосуддя щодо дітей, захист їхніх прав, свобод та інтересів, а також ресоціалізацію дітей [6].

Загалом ідея впровадження ювенальної юстиції не є новою, однак за останні сімнадцять років вона здобула своїх як рішучих прихильників, так і крайніх противників. Варто погодитися із тим, що будь-яка добра ідея може бути зведена нанівець лише через нерозуміння суті проблематики опонентами, популістські гасла «проти», які нічим не підкріплені, а їх автори не обізнані із реальним станом речей.

Найвагоміший контраргумент полягає в тому, що держава отримає механізм «законного вилучення дітей із сімей та розширення свавілля низки державних інституцій у напрямку незаконних позбавлень батьківських прав тощо». Ми можемо прослідкувати у юридичній літературі та інтернет-джерелах, що дійсно певні негативні сторони ювенальної юстиції мають місце, для прикладу у Швеції та інших країнах, де домінуючою є соціальна служба, організована за територіальним принципом, діяльність якої піддається нищівній критиці тощо. Але ж позитивні риси ювенальної юстиції переважають, тому варто запозичувати саме їх.

Міфи щодо ювенальної юстиції досить легко спростовуються, якщо заглибитися у означену діяльність, історичний досвід нашої держави та корисні надбання сусідів. Результати пошуків витоків ювенальної юстиції на наших теренах та й взагалі у глобальному історичному вимірі свідчать, що певне «поблажливе» ставлення до неповнолітніх, які перебували у конфлікті із законом або ж виступали в якості жертв існувало ще з VI століття. Цьому яскравим підтвердженням є також не один десяток публікацій знаних істориків із даної проблематики, які детально досліджували Дигести імператора Юстиніана, Закони XII таблиць, де було закріплено положення, згідно з яким неповнолітня особа у визначених випадках, здебільшого через не усвідомлення свого протиправного вчинку в силу віку, звільнялася від відповідальності.

При цьому, варто погодитися із Василем Харчуком, що проблеми ювенальної юстиції в середньовічній Європі загалом не дискутувалися, проблеми захисту прав дитини у різних галузях права, зокрема і у процесі притягнення до кримінальної відповідальності, нікого не цікавили. Діти здебільшого несли таку саму кримінальну відповідальність, як і дорослі, і стосовно них застосовувалися практично всі види покарань, в тому числі і найжорстокіші, такі, як смертна кара [7].

При вчиненні низки злочинів, як відзначає К.В. Продіус, для прикладу втретє, поєднаних із насильством, відповідно до збірника німецьких законів «Швабське зеркало» та «Кароліни» діяло правило «злий умисел замінює недостатній вік», тому до неповнолітніх могло застосовуватися і покарання у вигляді смертної кари [8, с.518].

Однак деякі країни Європи (Іспанія, Італія та Польща), перебуваючи у середньовічному стані свого розвитку, все-таки змогли принцип розуміння щодо дітей піднести вище за середньовічні цінності [7].

На фоні негативних економічних, соціальних, політичних тенденцій злочинність, апріорі, зазнає розквіту та небувалого поширення. Не винятком є і дитяче середовище, де відбувається блискавична підміна цінностей, а бажання наслідувати «негативного героя» стає домінуючим. У період таких деструкцій виникає гостра потреба вироблення адекватних механізмів протидії означеним негативним тенденціям. Можна розвинути економіку до небувалих масштабів, але втратити своє майбутнє, яким є діти. І кому тоді будуть потрібні всі глобальні надбання, хто буде нашим правонаступником?

В історичному дискурсі можемо спостерігати, що в той час саме судова та кримінально-виконавча системи правильно і рішуче почали реагувати на означені вище виклики, і це логічно, адже саме вони є лакмусом, який свідчить про справедливість, прогрес реформ, або ж вони (ці системи – автор.) узаконюють і продовжують нагнітати негативні, руйнівні для будь-якого суспільства тенденції.

Так, вперше суди для неповнолітніх були введені у 1890 році у вигляді досліду в англійській

колонії, що розташовувалася в Південній Австралії, а потім узаконені в ній у 1895 році, відзначає у своїх працях С.В. Оверчук. Аналізуючи наукові та енциклопедичні ресурси, цей дослідник констатує, що вдала практика застосування цих судів призвела до їх швидкого розповсюдження спочатку в Північній Америці, а потім і в Європі. У наш час суди у справах неповнолітніх поширені у багатьох країнах (Франції, Японії, Німеччині, Великій Британії, Бельгії). Так, наприклад, в систему загальних судів Німеччини в якості самостійних підрозділів включені суди у справах неповнолітніх. Вони розглядають справи про правопорушення, у яких обвинувачуються неповнолітні у віці від 14 до 18 років, а також молоді люди у віці до 21 року, якщо суд вважає, що їх поведінка носить «підлітковий характер». У цих же судах можуть розглядатися справи про порушення дорослими інтересів неповнолітніх або справи, за якими неповнолітніх вимагається допитати в якості свідків. До переліку такого роду судових установ відносяться в судах землі палати у справах неповнолітніх (у складі трьох професійних суддів і двох шефенів) і в дільничних судах – суд шефенів у справах неповнолітніх. Шефенами визнаються особи, які мають досвід роботи з молоддю (як правило, один з них – жінка) [9, с.3].

Н. Крестовська, провівши ґрунтовний аналіз, цілком вірно стверджує, що ювенальна юстиція не є для вітчизняної правової культури чужим та геть новим явищем. Для прикладу, перший суд у справах неповнолітніх у Російській імперії був відкритий у Санкт-Петербурзі у 1910 році. Станом на 1915 рік більша частина російських ювенальних судів діяла в українських містах – у Харкові, Києві, Одесі, Катеринославі та Миколаєві [6].

Загальновідомим є той факт, що функціонування ювенальної юстиції у світі на сьогоднішній день базується на трьох основних моделях, на чому вже неодноразово акцентували увагу низка дослідників, зокрема:

- Англосаксонській (Австралія, США) передбачає обмежену предметну підсудність: ювенальний суд розглядає усі види правопорушень неповнолітніх, окрім тяжких злочинів.

- Континентальній (Німеччина, Франція) – ювенальні суди мають широку предметну підсудність – всі види правопорушень неповнолітніх розглядаються саме там і, разом з тим, суд розглядає справи дітей, які потребують допомоги з боку держави.

- Скандинавській (Швеція) – поєднується судова й адміністративна ювенальна юстиція. У ній немає окремих ювенальних судів, але в місцевому суді працює ювенальний суддя або створюється ювенальний відділ суду для розгляду справ неповнолітніх. Провідну роль серед державних інститутів, відіграє соціальна служба, організована за територіальним принципом [6, 8, 9].

Виходячи із викладеного, можемо для нашої держави використати будь-яку корисну модель, проаналізувавши всі позитивні надбання та негативні здобутки за періоди їх існування. Але відкинути без аргументів ювенальну юстицію просто не маємо права, адже опиратися тому, що є квінтесенцією логічних реформ не має сенсу, та й загалом – деструктивно з огляду перспектив розвитку по істину правового суспільства.

Ще у 2012 році Юрій Павленко, аналізуючи сучасний стан перевиховання дітей, які перебувають у конфлікті із законом, констатував, що існуюча система є неефективною, а це за тієї ситуації, що кожен 15 злочин в Україні вчиняється дитиною. Вже не говорячи про статистику неповнолітніх потерпілих, яких кількість з року в рік лише збільшується та свідків, статистика щодо яких взагалі відсутня. Тому система правосуддя для дітей має бути іншою, ніж для дорослих. Так само, як іншою є медицина для дітей – педіатрія. Такою системою правосуддя є ювенальна юстиція [10].

Криком душі, як на нас, була свого часу публікація знаного дослідника у цій царині – Наталії Крестовської «Міфи про ювенальну юстицію», яка за спільної ініціативи декількох громадських організацій, що давно і ґрунтовно працювали над питаннями захисту прав дітей та ювенальної юстиції, зокрема: Всеукраїнської фундації «Захист прав дітей», Всеукраїнської громадської організації «Служба захисту дітей», Всеукраїнської громадської організації «Жіночий консорціум України», Харківського громадського центру «Молодь за демократію», Одеської обласної групи медіації, благодійної організації «Український центр порозуміння» та інших, надзвичайно ґрунтовно розвіяла практично всі існуючі міфи про ювенальну юстицію, але пройшло

сім років, а люди продовжують їм вірити, що слідує із численних публікацій. Таких узагальнених десять міфів дослідниця категорично спростовує, як от «ювенальна юстиція, як і Конвенція ООН про права дитини, узаконює неповагу дітей до батьків, не дозволить застосувати примус до дитини, без якого виховання неможливе; права дитини загалом і ювенальна юстиція зокрема – це західний продукт, чужий будь-якому іншому суспільству, зокрема – нашому; права дитини та ювенальна юстиція сприятимуть неконтрольованій поведінці, розбещенню дітей, деградації української сім'ї й усього нашого суспільства; ювенальна юстиція – це узаконення доносів дітей на батьків; ювенальна юстиція означає масове втручання держави у сімейне життя та жорстоке відбирання дітей у батьків за найменшу провину; ювенальна юстиція та права дитини суперечать християнській релігії, зокрема ієрархічності, тобто патріархальності сім'ї та заповіді «Поважай батька свого і матір свою»; ювенальна юстиція є іноземним запозиченням, яке ніколи не приживеться на нашому ґрунті – у нас інший менталітет; ювенальна юстиція, як і права дитини, суперечить Конституції України, що проголошує принцип рівності усіх громадян, тому ні особливі права, ні тим паче особливі суди для дітей не потрібні; ювенальна юстиція потребує великих коштів, яких немає у такої бідної країни, як наша; у нас і так багато установ, які опікуються дітьми, навіщо ще ювенальна юстиція?» [6].

Ці міфи не мають нічого спільного із існуючими реаліями, а ювенальна юстиція в Україні, ввібравши весь позитив від досвіду власного існування в інших країнах, повинна стати одним із рушіїв прогресивних, наступальних та динамічних змін на шляху розбудови України, як правової держави.

Яка ж ситуація на сьогоднішній день в Україні і де справді є проблеми, що потребують нагального вирішення?

По-перше, судова реформа є одним із тих питань, що перебувають в центрі уваги, як міжнародної спільноти, так і пересічних громадян України. Вже зроблено ряд правильних і позитивних кроків, але ж щодо ювенальної юстиції, то процес стагнації, як на нас, триваючий. Підтвердженням цьому є ті мляві законодавчі ініціативи, які з однієї сторони не дозволяють заперечити зміни як такі, а з іншої – виключають якісне їх наповнення.

С.В. Оверчук тут має беззаперечну рацію, стверджуючи, що український законодавець свого часу обрав надто вузький шлях спеціалізації – спеціалізацію лише окремих суддів [9, с. 5].

Дійсно, якщо проаналізувати статтю 18 Закону України від 07.07.2010 № 2453-VI «Про судоустрій і статус суддів» із доповненнями, внесеними згідно із Законом України від 13.04.2012 р. N 4652-VI, то можемо констатувати таку спеціалізацію, яка по своїй суті ніяких реальних позитивних зрушень не передбачала.

Ми теж не підтримували такі законодавчі позиції, як і інші дослідники. Погоджуємося із Г.М. Омеляненко в тому, що основною причиною недієвості означених законодавчих новацій було те, що судді й так були перевантажені справами, внаслідок чого змушені були їх розглядати незалежно від спеціалізації. Натомість повинна бути створена система спеціалізованих судів як автономне відгалуження системи судів загальної юрисдикції, що дозволить створити найсприятливіші умови для розгляду справ і сприятиме виконанню мети правосуддя щодо неповнолітніх [11, с. 81].

Аналізуючи статтю 18 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» 2010 року із означеними доповненнями, С.В. Оверчук підставно піддавав сумніву її окремі положення. Зокрема, про те, що судді, уповноважені здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх, не звільнялися від виконання обов'язків судді відповідної інстанції, проте здійснення ними таких повноважень враховувалося при розподілі судових справ та мало пріоритетне значення. За таких умов спеціалізацію суддів, уповноважених здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх, можна розглядати лише як додаткові функціональні повноваження. Суттєвою перепоною для ефективного застосування «внутрішньої» спеціалізації в Україні був кількісний склад загальних судів першої інстанції, який іноді не перевищував чотирьох суддів. У цьому випадку створення, наприклад, в районному суді палати з розгляду окремих категорій проваджень було неможливим, а значне збільшення числа суддів – недоцільним. Схожа проблема виникла і зі спеціалізацію суддів, створюючи парадоксальну

ситуацію непропорційного співвідношення суддів, які мали спеціалізацію, та таких, що її не отримали. Здійснення правосуддя щодо неповнолітніх спеціалізованими суддями не має виняткового характеру і передбачає можливість залучення суддів без спеціалізації. Так, п. 10 ст. 31 КПК України фактично передбачив можливість створення змішаного колегіального складу суду, тим самим відступивши від засад спеціалізації у формуванні органів ювенальної юстиції, зокрема в системі правосуддя [9, с. 3]. Із цим висновком не погоджуємося в силу чинних законодавчих новацій. Більше того, можемо резюмувати окремі послідовні негативні тенденції. Так, стаття 18 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» 2010 року із доповненнями, внесеними у 2012 році та стаття 18 чинного Закону України «Про судоустрій і статус суддів» 2016 року категорично передбачають спеціалізацію судів та окремих суддів (судді). Тобто ніякого «відступу» від спеціалізації не відбулося.

Більше того, формулювання статті 18 чинного Закону України «Про судоустрій і статус суддів» 2016 року передбачає, що суди спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення. У випадках, визначених законом, а також за рішенням зборів суддів відповідного суду може запроваджуватися спеціалізація суддів з розгляду конкретних категорій справ.

У місцевих загальних судах та апеляційних судах діє спеціалізація суддів із здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх. Судді (суддя), уповноважені здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх, обираються з числа суддів відповідного суду зборами суддів цього суду за пропозицією голови суду або за пропозицією будь-якого судді цього суду, якщо пропозиція голови суду не була підтримана, на строк не більше трьох років і можуть бути переобрані повторно. Кількість суддів, уповноважених здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх, визначається окремо для кожного суду зборами суддів цього суду. Суддею, уповноваженим здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх, може бути обрано суддю зі стажем роботи суддею не менше десяти років, досвідом здійснення кримінального провадження в суді і високими морально-діловими та професійними якостями. У разі відсутності в суді суддів з необхідним стажем роботи суддя, уповноважений здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх, обирається з числа суддів, які мають найбільший стаж роботи на посаді судді.

Судді, уповноважені здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх, не звільняються від виконання обов'язків судді відповідної інстанції, проте здійснення ними таких повноважень ураховується при розподілі судових справ та має пріоритетне значення [12].

Тобто, із сумом можемо констатувати, що із прийняттям нового, чинного на сьогоднішній день Закону України «Про судоустрій і статус суддів» ніяких позитивних зрушень щодо запровадження ювенального правосуддя не відбулося. Законодавцем передбачено можливість створення лише двох вищих спеціалізованих судів, як судів першої інстанції з розгляду окремих категорій справ, зокрема Вищого суду з питань інтелектуальної власності та Вищого антикорупційного суду.

Кримінальне провадження стосовно неповнолітніх, аргументовано відзначає С.В. Оверчук, має здійснюватися переважно колегіальним складом суду, в тому числі за згодою самого неповнолітнього та/або його законного представника ювенальним судом присяжних [9], з чим ми повністю погоджуємося.

По-друге, на сьогоднішній день запроваджено «відомчу» спеціалізацію слідчих та прокурорів. Якщо щодо перших, то це є вимога КПК, то щодо другої категорії – вимоги відомчих документів. Чи може слідчий у якого у провадженні 80-400 кримінальних проваджень приділити належну увагу кримінальним провадженням щодо неповнолітніх, звісно, що це об'єктивно не можливо, адже він жива людина.

По-третє, варто відзначити, що у окремій главі 38 КПК унормовано загальні правила кримінального провадження щодо неповнолітніх. Чи є це новацією? У КПК 1960 року також було передбачено відповідні особливості, хоча якщо провести прискіпливий аналіз норм обох кодексів, то побачимо і сутнісні відмінності.

Для прикладу, на сьогоднішній день у КПК досить чітко розмежовано два окремі порядки кримінальних проваджень, зокрема положення параграфу 1 глави 38 КПК застосовуються у кримінальному провадженні щодо кримінальних правопорушень, вчинених особами, які не досягли вісімнадцятирічного віку, а положення параграфу 2 глави 38 КПК – до особи, яка після досягнення одинадцятирічного віку до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність.

У КПК 1960 року зі змінами і доповненнями станом на вересень 2011 року у статті 7³ було визначено порядок вирішення справ про суспільно небезпечні діяння, вчинені особою, яка не досягла віку, з якого можлива кримінальна відповідальність, що, очевидно, залишало більше питань, ніж відповідей, а у главі 36 восьмого розділу передбачалися особливості провадження в справах про злочини неповнолітніх.

Тобто у чинному КПК така діяльність більш детально регламентована із цілою низкою новацій. При цьому, є ряд положень КПК, які неоднозначно сприймаються на практиці, їх реалізація у регіонах слідчими, прокурорами та суддями теж різниться. Слід констатувати і ряд прогалин кримінального процесуального законодавства, що стосуються кримінальних проваджень щодо неповнолітніх. З огляду на викладене, для забезпечення однакового та правильного застосування КК України та КПК, з метою уникнення неоднозначного тлумачення норм закону в судовій практиці та запобігання помилок, а також узагальнивши практику здійснення судами кримінальних проваджень щодо неповнолітніх, Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ констатовано цілу низку існуючих проблем, прогалин та колізій, тому розроблено відповідні роз'яснення про практику здійснення судами кримінального провадження щодо неповнолітніх, які 16 січня 2017 року розіслано для виконання. На офіційному веб-сайті даного суду цілий розділ присвячено саме ювенальній юстиції, де розміщено основні законодавчі акти, міжнародні документи, що визначають міжнародні стандарти поведінки із дітьми, означені вище рекомендаційні роз'яснення, ППВСУ, методичні рекомендації для неповнолітнього тощо.

По-четверте, система ювенальної юстиції в Україні має включати також спеціальні органи профілактики, контролю і захисту, спеціалізовані органи досудового слідства, установи відбуття покарання, установи реабілітації та соціальної адаптації [9], частина з яких лише задекларована, а інші – із значними труднощами і формальними перешкодами «пробують робити перші кроки». Для прикладу, це система пробації, в якій досудові доповіді зі значними потугами запроваджені, хоча про їх якість є різні точки зору, а пробаційні програми, що призначаються за рішенням суду особі, звільненій від відбування покарання з випробуванням, та передбачають комплекс заходів, спрямованих на корекцію соціальної поведінки або її окремих проявів, формування соціально сприятливих змін особистості, які можливо об'єктивно перевірити, лише повинні в якийсь спосіб запрацювати із 2018 року. З цією метою передбачено навіть створення, за словами першого заступника міністра юстиції Наталії Севостьянової, яка і представила відповідний проект, держустанови «Центр пробації», який буде реалізовувати пробаційні програми.

На жаль, квінтесенцією аналізу вище означених проблем та інших суміжних є констатація того факту, що в Україні ні на законодавчому, ні на рівні практичної реалізації ювенальної юстиції не існує, ми продовжуємо боротися із міфами, ми їх пробуємо долати, ми виголошуємо рушійні гасла, але не реалізуємо банальних, елементарних речей. Видається, що варто задуматися, куди йдемо і що отримуємо?

Як на нас, то законодавчі ініціативи повинні бути рішучими і послідовними, а для належної підготовки всіх суб'єктів (слідчих, прокурорів, суддів, представників органів пробації тощо), що входять до системи ювенальної юстиції слід запроваджувати у навчальних закладах відповідні спеціалізовані навчальні курси чи сертифікатні програми. Адже не розуміння проблематики і породжує негативні, неправильні шляхи її вирішення, а без належної фахової підготовки слідчих, прокурорів, суддів тощо в один день створити ювенальну юстицію в Україні навряд чи вдасться. Варто повернутися обличчям до наявних напрацювань науковців, законодавчих органів та

практики діяльності задіяних органів та громадських організацій, підтримати наявні ініціативи, а також виробити спільний шлях для їх успішної реалізації.

Список використаної літератури

1. Європейська конвенція про здійснення прав дітей: Ратифікована із заявою Законом України № 69-V (69–16) від 3 серпня 2006 року // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 41. – Ст. 354.
2. Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций, касающиеся отправления правосудия в отношении несовершеннолетних (Пекинские правила): Утверждены резолюцией Генеральной Ассамблеи ООН 10/33 от 10 декабря 1985 г. // Советская юстиция. – 1991. – № 12–14.
3. Эр-Риядские руководящие принципы (Руководящие принципы Организации Объединенных Наций для предупреждения преступности среди несовершеннолетних (Эр-Риядские руководящие принципы)): Приняты резолюцией 45/112 Генеральной Ассамблеи от 14 декабря 1990 года [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://www.un.org/russian/document/convents/juveniles_deinquency_prevention.html.
4. Проект Концепції створення та розвитку системи ювенальної юстиції в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/69F43B16511091D2C325701A001DCD49>.
5. Про схвалення Концепції Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року: розпорядження КМУ від 5 квітня 2017 року №230-р [Електронний ресурс]. – Режим доступа: zakon.rada.gov.ua/laws/show/230-2017-p.
6. Крестовська Н. Міфи про ювенальну юстицію / Н. Крестовська [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://veche.kiev.ua/journal/2126/> (№15/2010).
7. Харчук В. Історичний досвід утворення та функціонування судів у справах неповнолітніх як основних органів ювенальної юстиції / В. Харчук [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://justinian.com.ua/article.php?id=3259>.
8. Продіус К.В. Становлення системи правосуддя у справах неповнолітніх (XIX-поч. XX ст.) / К. В. Продіус // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. / редкол. : С. В. Ківалов (голов. ред.), Л. І. Кормич (заст. голов. ред.), Ю. П. Аленін [та ін.] ; МОНмолодьспорт України, НУ ОЮА. – Одеса : Фенікс, 2010. – Вип. 40. – С. 518-525.
9. Оверчук С.В. Розвиток ювенальної юстиції в Україні в контексті реалізації принципу спеціалізації судів / С.В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2014. – №2(10). – С. 1-12. [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n2/14osvpss.pdf>.
10. Омеляненко Г. Адаптація кримінального законодавства України про судочинство у справах неповнолітніх до міжнародних мінімальних стандартів / Г. Омеляненко // Право України. – 2002. – №5. – С.79-83.
11. Павленко Ю. Злочин дитини і кара, або що таке ювенальна юстиція? / Ю. Павленко [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://life.pravda.com.ua/columns/2012/12/14/117682/>.
12. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 року [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.
13. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року [Електронний ресурс]. – Режим доступа: zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021.

Басистая И. В., Розкошинська С. А., Палийчук И. В. Ювенальная юстиция в Украине: отдельные проблемы и пути их решения

Данная публикация призвана привлечь внимание практикующих юристов, научного сообщества, общественных организаций и других специалистов, граждан к проблематике ювенальной юстиции в Украине, ее современных неутешительных реалий, мифов, которые по ней существуют, пробелов и коллизий действующего законодательства, которые не позволяют

положительным новациям заработать в полную силу. Сосредоточено внимание на тех шагах, которые уже совместными усилиями сделано в течение двадцати лет, выделено позитивные достижения, которые следует немедленно реанимировать.

Ключевые слова: ювенальная юстиция, дети, несовершеннолетние, уголовные правонарушения, уголовные производства, следователь, суд, пробація.

Basysta I. V., Rozkoshinska S. A., Paliichuk I. V. Juvenal justice in ukraine: selected problems and ways of their solutions

This publication is intended to draw the attention of practicing lawyers, the scientific community, public organizations and other professionals, citizens to the problems of juvenile justice in Ukraine, its current disappointing realities, the myths that exist on it, the gaps and collisions of existing legislation that do not allow positive innovations to earn in full force. Attention is focused on those steps that have already been achieved with joint efforts for twenty years, positive achievements have been highlighted, which should be immediately resuscitated.

Key words: juvenile justice, children, minors, criminal offenses, criminal proceedings, investigator, court, probation.

Надійшла до редакції 1 вересня 2017 р.

